

Мудрак Руслан Петрович,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки Уманського
національного університету садівництва
Лагодієнко Володимир Вікторович,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри маркетингу,
підприємництва і торгівлі, Одеський
національний технологічний університет
Демченко Олександр Вікторович,
кандидат економічних наук,
докторант Одеського національного
технологічного університету,
директор ТОВ «ГрінТек Трейд»

Mudrak Ruslan,
Doctor of Economics, Professor,
Uman National University of Horticulture,
<https://orcid.org/0000-0003-1189-5463>

Lagodiienko Volodymyr,
Doctor of Economics, Professor,
Odesa National University of Technology,
<https://orcid.org/0000-0001-9768-5488>

Demchenko Oleksandr,
PhD in Economics,
Doctoral student of Odesa National University of
Technology, Director of Green Tech Trade LLC,
<https://orcid.org/0000-0002-0796-7164>

**ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**
**PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPT IN THE
AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY**

Мудрак Р. П., Лагодієнко В. В., Демченко О. В.
Проблеми реалізації концепції сталого
розвитку в аграрному секторі
економіки України. *Український журнал
прикладної економіки та техніки*.
2022. Том 7. № 3. С. 204 – 213.

Mudrak R., Lagodiienko V., Demchenko O.
Problems of implementing the sustainable
development concept in the agricultural sector of
Ukraine's economy. *Ukrainian Journal of Applied
Economics and Technology*.
2022. Volume 7. № 3, pp. 204 – 213.

Одним із найбільш актуальних та складних для переходу на принципи сталого розвитку є такий перехід в аграрному секторі економіки. Це продиктовано тим, що жодна інша галузь громадського виробництва не залежить настільки від умов навколишнього середовища, як сільське господарство. Під економічною стійкістю аграрного виробництва слід розуміти процес стабільного зростання випуску аграрної продукції – сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки. Цього можна досягти лише розширенням ринків збуту. Постійне підвищення продуктивності праці за рахунок впровадження техніко-технологічних інновацій у процес виробництва – безальтернативна умова збільшення сегмента українських виробників на глобальному ринку. Під соціальною стійкістю аграрного виробництва слід розуміти стабільний розвиток сільських територій та забезпечення надійного фізичного доступу до продовольства для громадян країни. Під стабільним розвитком сільських територій України слід розуміти припинення депопуляції, збереження мережі сільських населених пунктів, відновлення їх соціальної інфраструктури, забезпечення побутових зручностей, які не поступаються за кількісними та якісними характеристиками, аналогічними у міських поселеннях тощо. Під екологічною стійкістю аграрного виробництва слід розуміти таке використання природних ресурсів, насамперед землі, яке дозволяло б задовольняти потреби нинішнього покоління у безпечному якісному продовольстві та забезпечувало прибутковість господарської діяльності без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти аналогічні потреби. В українській економіці має місце рецесія, зумовлена російською військовою агресією. За таких обставин неможливо забезпечити перехід аграрного виробництва на принципи сталого розвитку одночасно за всіма складовими – економічною, соціальною, екологічною. Доцільно застосувати підхід, згідно з яким у проведенні тих чи інших заходів, спрямованих на практичну реалізацію концепції сталого розвитку, матиме місце пріоритетність, яка залежить від стану національної економіки.

Ключові слова: сталий розвиток, випуск продукції, сільські території, продовольча безпека, розорювання землі, родючість ґрунту, водні ресурси, агрохімія, біологічна різноманітність, стан економіки, пріоритетність.

The transition to the principles of sustainable development in the agricultural sector of the economy is one of the most urgent and difficult. The reason for this is the greatest dependence of agriculture on environmental conditions compared to other branches of material production. The economic sustainability of agricultural production should be understood as the process of stable growth in the production of agricultural products - agricultural raw materials and products of their processing. This can be achieved only by expanding sales markets. Continuous improvement of labor productivity due to the introduction of technical and technological innovations in the production process is an indispensable condition for increasing the segment of Ukrainian manufacturers in the global market. The social sustainability of agricultural production should be understood as the sustainable development of rural areas and the provision of reliable physical access to food for the country's citizens. The sustainable development of rural areas of

© Мудрак Руслан Петрович, Лагодієнко Володимир Вікторович, Демченко Олександр Вікторович, 2022

Ukraine is the cessation of depopulation, the preservation of the network of rural settlements, the restoration of their social infrastructure, the provision of everyday amenities that are not inferior in terms of quantitative and qualitative characteristics to similar ones in urban settlements, etc. Environmental sustainability of agricultural production is the use of natural resources, primarily land, which allows meeting the needs of the current generation for safe, high-quality food and ensures the profitability of economic activity without harming the ability of future generations to meet similar needs. The Ukrainian economy is experiencing a recession caused by Russian military aggression. Under such circumstances, it is impossible to ensure the transition of agricultural production to the principles of sustainable development at the same time in all components – economic, social, and ecological. It is expedient to apply an approach according to which, carrying out certain measures aimed at the practical implementation of the concept of sustainable development, there will be a priority that depends on the state of the national economy.

Keywords: sustainable development, production, rural areas, food security, plowed land, soil fertility, water resources, agrochemistry, biological diversity, state of the economy, priority.

Вступ

Матеріальні досягнення людської цивілізації є суперечливими як за результатами, так і за ціною. З одного боку, суспільне виробництво, еволюціонувавши від примітивного натурального до складного (розширеного) товарного виробництва, наразі забезпечує задоволення найвибагливіших потреб не лише заможних жителів планети, але й дало змогу суттєво просунути на шляху боротьби із бідністю. Так, за даними Світового банку, глобальна частка тих, хто витрачає 2,15 і менше дол. на день (рівень крайньої бідності) за період з 1981 до 2019 рр. зменшилася з 43,6% до 8,4% [1]. Однак відставання бідних країн від багатих за цей період тільки посилилося. Для порівняння – ВВП на душу населення в найбідніших економіках (*low income*) в 1981 р. становило в середньому 709 дол., а в 2021 р. – 787,4 дол. Натомість в найбагатших економіках (*high income*) фактичні значення даного показника становили в середньому 21731,3 та 42372,6 дол. відповідно [2]. Ціна зростаючого багатства жителів планети може виявитися надто високою для людської цивілізації – за останні 30 років лише викиди парникових газів (CO₂) зросли на 67% [3]. Беручи до уваги ескалацію частоти та зростання масштабів руйнівних природних катаклізмів за цей період, можна з упевненістю сказати, що збереження нинішньої моделі виробництва зі збільшенням викидів парникових газів спричинить катастрофічні кліматичні зміни на усій планеті. Тому заклики про нагальну необхідність переходу суспільного виробництва на принципи сталого розвитку є не дивацтвом вузького кола рафінованих інтелектуалів, а умовою виживання людської цивілізації.

Сталий розвиток є популярним напрямом досліджень багатьох вчених. Серед останніх публікацій на дану тематику в закордонному експертному середовищі слід виділити роботи Еліот Дж. А. [4], Кларіна Т. [5], Аллена С. і де Брау А. [6], Мауша К., Холла А. і Хамблоха К. [7], Фармері А.К., Брюера Т.Д., Фаррелла П. та ін. [8], Сакаласурії Н. [9], Кулкарні В. і Аггарвала А. [10] та ін. Серед останніх публікацій на дану тематику у вітчизняному експертному середовищі слід виділити роботи Хаустової В.Є. і Омарова Ш.А. [11], Латишевої О.В. і Ровенської В.В. [12], Молдаван Л.В. [13], Омеляненка В. і Білошкурського М.В. [14], Шубравської О.В. і Прокопенко К.О. [15] та ін.

Однак, не зважаючи на суттєву наукову розробку теоретико-методичних аспектів концепції сталого розвитку, вона має багато слабких місць її практичної реалізації, що актуалізує необхідність подальших наукових пошуків у даному напрямку.

Методологічною та теоретичною основами дослідження є економічна теорія, наукові розробки вітчизняних та закордонних вчених із проблем сталого розвитку тощо. У процесі дослідження використовувалися такі методи: абстрактно-логічний, емпіричний, порівняння, рядів динаміки, середніх величин, індексний та ін.

Визначення мети та цілей дослідження

Метою статті є детермінація проблем реалізації концепції сталого розвитку в аграрному секторі економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Наразі українська нація переживає один із найдраматичніших періодів у своїй історії – захищає незалежність і державний суверенітет у війні проти злочинної російської агресії. Широкомасштабний збройний напад росії спричинив гуманітарну катастрофу та економічну кризу – загинули десятки тисяч невинних людей, понад 11 млн українців були змушені переселитися в безпечніші області країни чи за кордон, зруйновані тисячі житлових будинків, об'єктів виробничої, житлової та транспортної інфраструктури, лікарні, освітні заклади,

промислові та сільськогосподарські підприємства, дороги та залізниця тощо. За даними Державної служби статистики України зниження ВВП у II кварталі 2022 р. становило 37,2% (порівняно з II кварталом 2021 року) [16].

Цілком логічно, що за нинішніх обставин багато проблемних питань мирного періоду тимчасового втратили свою актуальність. В тому числі і дискусія щодо необхідності переходу економіки України на принципи стратегії сталого розвитку. Український народ вкотре у своїй історії змушений вдатися до стратегії виживання. Однак, віра у перемогу та повернення до мирного життя вимагають не знімати з порядку денного дискусію на дану тематику хоча б у науковому середовищі. На слушність такого підходу вказує проведення 6 жовтня 2022 року в Києві другого Міжнародного форуму сталого розвитку. У рамках цього заходу були презентовані рішення переходу до зеленої економіки в умовах глобальних викликів. Форум відбувся за підтримки та участі Кабінету Міністрів України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, НБУ, UNDP, UNIDO, IFC, EBRD, FMO, NEFCO, GIZ, the Covenant of Mayors, міжнародних інвесторів та донорів, а також представників приватних та державних компаній [17].

Нормативним документом, в якому прописано цілі сталого розвитку нашої держави, є відповідний Указ Президента України [18]. Документом визначено 17 ключових цілей, серед яких прямо або опосередковано до сталого розвитку аграрного сектору економіки відносяться:

- подолання бідності;
- подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства;
- забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією;
- створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям;
- забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів;
- захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття [18].

Даний нормативний акт є рамковим документом, який визначає основу для розробки деталізованих програмних документів переходу окремих секторів і галузей національної економіки на засади сталого розвитку.

Зважаючи на суттєву диференціацію у відтворювальних процесах та організації суспільного виробництва у різних секторах й галузях економіки, використанні створених у них продуктів праці та ін., підходи до практичної реалізації концепції сталого розвитку будуть мати відмінності.

Графічна модель концепції сталого розвитку традиційно наводиться у вигляді діаграми Венома, що показує всі можливі логічні відношення для скінченного набору множин. У даному випадку такий набір складається з трьох компонентів – економічної, соціальної та екологічної складової сталого розвитку (рис. 1).

Рис. 1. Концепція сталого розвитку у діаграмі Венома [19]

Кожна із трьох складових відображена у вигляді кола. Тому, за логікою даної діаграми, ділянка, де три кола накладаються, і є графічною інтерпретацією сталого розвитку як гармонійного поєднання економіки, соціальної сфери та навколишнього середовища. Умовою такої гармонії є досягнення компромісу в місцях подвійного накладання. Назвемо їх комунікативні контури «економіка-соціум», «економіка-довкілля», «соціум-довкілля». Досягнення відповідних станів – «життєздатний», «справедливий», «толерантний» – є безальтернативною умовою функціонування досліджуваної системи на умовах сталості.

Перетини кіл (рис. 1) є також точками напруги, що виникають в результаті суперечностей між способами досягнення кожної зі складових сталого розвитку. Наприклад, по факту чинники

стабільного функціонування туристичної галузі значною мірою співпадають із теоретичними принципами концепції сталого розвитку – забезпечення зростання економічних показників галузі неможливе навіть у короткостроковому періоді без задовільних екологічних параметрів території, де надаються туристичні послуги.

Чому значною мірою, а не повністю? Тому що відомою проблемою розвитку туристичної галузі є відносно вищий рівень безробіття на територіях, де надаються туристичні послуги. Для підтвердження даної тези слід навести регіональні показники безробіття у двох країнах ЄС із розвинутою туристичною галуззю – Іспанії та Італії:

- в Іспанії у I кварталі 2021 р. зафіксовано безробіття на рівні 13,3%. При цьому найвищі рівні безробіття мали місце саме в туристично-розвинутих автономних областях: Сеута – 26,9%, Мелілья – 20,2%, Андалузія – 20,1%, Канарські острови – 18,9%, Екстрамадура – 18,9%, Балеарські острови – 14,9% [20];

- в Італії у IV кварталі 2020 р. середній рівень безробіття по країні склав 9,2%. При цьому найвищі рівні безробіття, як і в попередньому прикладі, спостерігалися у туристично-розвинутих областях: Сицилія – 17,8%, Кампанія – 17,2%, Калабрія – 16,5%, Сардинія – 15,3% [21].

З точки зору соціальної складової сталого розвитку – це значна проблема. Кількісні та якісні характеристики таких проблем, особливості підходів до їх вирішення мають суттєві відмінності в розрізі секторів та галузей економіки. На наше переконання, в Україні одним із найбільш актуальних та водночас складних питань для переходу на принципи сталого розвитку є такий перехід в аграрному секторі економіки. Це впливає із непересічного значення аграрного виробництва як для української, так і глобальної економіки. В контексті розвитку національної економіки аграрний сектор забезпечує досягнення щонайменше однієї стратегічної та однієї тактичної цілі.

Стратегічна ціль – подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування [18]. Навіть найавторитетніші міжнародні організації та державні установи інших країн зазначають своєрідну месіанську роль аграрного сектору України у вирішенні цього питання. Наприклад, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) відмічає наступне: «Аграрний сектор України відіграє важливу роль у забезпеченні добробуту майже 13 млн українців, які мешкають на селі. Він також є великим постачальником продовольчої продукції як на внутрішній, так і на зовнішні ринки. До повномасштабного вторгнення росії в Україну у лютому 2022 р. частка сільського господарства у ВВП країни складала 11%; у цьому секторі були задіяні майже 20% працівників, а його внесок до надходжень від експорту становив майже 40% – адже у світі Україна обіймає п'яте місце серед найбільших експортерів пшениці, четверте – кукурудзи та третє – серед найбільших експортерів ріпаку. Відповідно, потужний і стабільний аграрний сектор України є вкрай важливим чинником забезпечення продовольчої безпеки у всьому світі. За даними звіту Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), вже за перший місяць війни, розв'язаної Росією в Україні, світові ціни на продовольство зросли на 12,6%, що чітко свідчить про статус України як однієї з головних житниць світу» [22].

Тактична ціль – пом'якшення дії чинників макроекономічної нестабільності. В даному випадку аграрний сектор – своєрідний буфер, що частково згладжує слабкості в інших секторах економіки. Серед трьох найважливіших для економіки України секторів матеріального виробництва, сільське господарство демонструє найшвидші темпи економічного зростання (табл. 1).

Таблиця 1. Показники динаміки економічного зростання у промисловості, сільському господарстві та будівництві України*

Сектор економіки	Темп економічного зростання, у середньому за період, %				Середньорічний темп зростання в 2001-2020рр., %	Базисний індекс
	2001-2005 рр.	2006-2010 рр.	2011-2015 рр.	2016-2020 рр.		
Промисловість	110,4	98,8	95,8	100,3	101,2	1,27
Сільське господарство	103,5	101,7	105,0	100,5	102,7	1,69
Будівництво	106,2	87,9	92,4	116,0	100,0	1,00

*Примітка: розраховано авторами за даними [23]

За період 2001-2020 рр. випуск продукції сільського господарства зріс на 69%, промисловості – на 27%; в будівництві зафіксовано застій.

Специфічною рисою аграрного виробництва є те, що земельний ресурс виступає і як засіб, і як предмет праці, створюючи цим цілком відмінний від решти секторів економіки процес

відтворення. Жодна інша галузь виробництва не залежить такою мірою від умов навколишнього середовища, як сільське господарство. Усе це та решта факторів у сукупності породжують гостру необхідність імплементації принципів сталого розвитку в аграрне виробництво.

Для того, щоб зрозуміти суть суперечностей, які перешкоджають реалізації концепції сталого розвитку, необхідно з'ясувати, що слід розуміти під економічною, соціальною та екологічною складовою сталого розвитку аграрного сектора економіки.

На нашу думку, під економічною сталістю аграрного виробництва слід розуміти процес стабільного зростання випуску аграрної продукції – сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки. Якщо абстрагуватися від фактора погодних умов, то цього можна досягти лише розширенням ринків збуту. Враховуючи наявність межі ємності внутрішнього продовольчого ринку, таке розширення можливе лише за рахунок зовнішнього ринку. Беручи до уваги посилення конкуренції на глобальному агропродовольчому ринку, безальтернативною умовою збільшення сегменту українських виробників на ньому є постійне підвищення продуктивності праці за рахунок впровадження техніко-технологічних інновацій у процес виробництва. Останнє є також умовою збереження частки вітчизняних виробників на внутрішньому ринку.

Під соціальною сталістю аграрного виробництва слід розуміти:

- 1) стійкий розвиток сільських територій;
- 2) забезпечення надійного фізичного доступу до продовольства для громадян країни.

Під стійким розвитком сільських територій України ми розуміємо припинення депопуляції, збереження мережі сільських населених пунктів, відновлення їх соціальної інфраструктури, забезпечення побутових зручностей, що за кількісними та якісними характеристиками не поступаються аналогічним у міських поселеннях тощо [24], [25].

Фізичний доступ до продовольства – це один із двох ключових критеріїв продовольчої безпеки. Він означає, що продовольство завжди є в достатній кількості, де б не виникла в ньому потреба. Головною умовою достатнього фізичного доступу є високорозвинене аграрне виробництво. За незмінності інших факторів достатній фізичний доступ є умовою бездефіцитного продовольчого ринку та стабільності споживчих продовольчих цін.

Під екологічною сталістю аграрного виробництва слід розуміти таке використання природних ресурсів, насамперед землі, яке б дозволяло задовольняти потреби нинішнього покоління у безпечному якісному продовольстві та забезпечувало прибутковість господарської діяльності без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти аналогічні потреби.

Зважаючи на надзвичайно широку тематичну спрямованість екологічного аспекту сталого розвитку аграрного виробництва, зупинимось на найбільш гострих його проблемах:

- 1) захист земельних ресурсів від ерозії, збереження та відтворення їх родючості;
- 2) раціональне використання водних ресурсів;
- 3) захист біологічного різноманіття;
- 4) жорсткий контроль за використанням агрохімії.

Суперечності в контурі «економіка-соціум».

Отже, забезпечення економічної стійкості аграрного виробництва можливе лише за умови достатнього рівня конкурентоспроможності суб'єктів господарської діяльності. Останнє досягається підвищенням продуктивності праці за рахунок впровадження техніко-технологічних інновацій. Матеріальним змістом таких інновацій в аграрному секторі економіки є індустріалізація: використання сучасних хімічних засобів живлення та захисту рослин і тварин, виведення високоврожайних гібридів рослин, високопродуктивних порід сільськогосподарських тварин та ін., а головне – механізація та автоматизація виробничих процесів. Невідворотним наслідком таких змін є суттєве зменшення потреби у людській праці (рис. 2, 3). Отже, скорочення попиту на робочу силу та зростання рівня безробіття в сільській місцевості – це плата за високотехнологічне сільськогосподарське виробництво. За незмінності інших факторів впливу це справлятиме деструктивний вплив на забезпечення стійкого розвитку сільських територій та соціальної сталості аграрного сектора економіки.

Іншою гранню суперечності в контурі «економіка-соціум» є невідповідність сучасної галузевої структури аграрного виробництва внутрішнім продовольчим потребам (табл. 2).

В результаті таких структурних змін виробництво головних видів тваринницької продукції за період з 1990 по 2021 рр. зменшилося: м'яса у забійній вазі – на 44%, молока – на 64,4%.

Як наслідок, на внутрішньому ринку виникають періодичні (сезонні) дефіцити тваринницької продукції, які викликають зростання споживчих цін та зменшення економічної доступності продовольчих товарів тваринного походження [27]. Це справляє деструктивний вплив на забезпечення продовольчої безпеки країни та соціальної сталості аграрного сектору економіки.

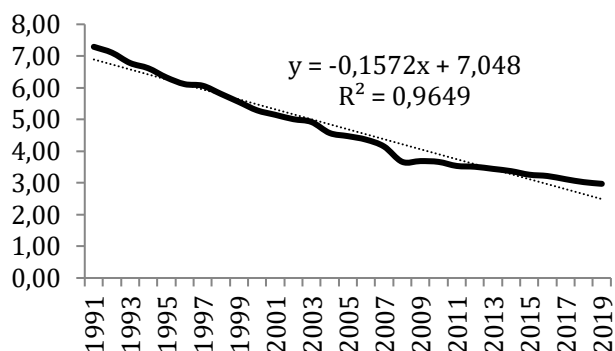

Рис. 2. Зайнятість у сільському господарстві Єврозони, у % до загальної зайнятості*

*Побудовано авторами за даними [26]

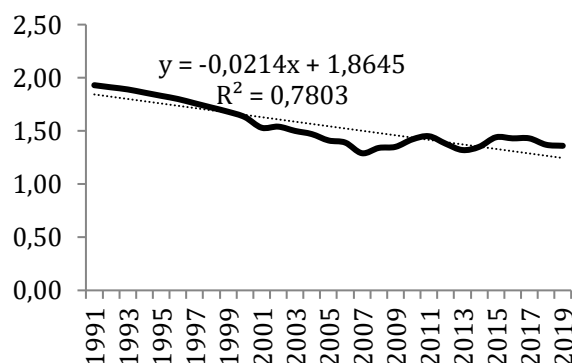

Рис. 3. Зайнятість у сільському господарстві США, у % до загальної зайнятості*

*Побудовано авторами за даними [26]

Табл. 2. Галузева структура виробництва сільськогосподарської продукції усіма категоріями виробників України, %*

Продукція	1990 р.	1995 р.	В середньому за період				2020 р.
			2000-2004 рр.	2005-2009 рр.	2010-2014 рр.	2015-2019 рр.	
Рослинництва	45,6	52,1	56,4	61,1	68,1	75,7	77,3
Тваринництва	54,4	47,9	43,6	38,9	31,9	24,3	22,7

*Розраховано авторами за даними [23]

Причиною галузевих диспропорцій є намагання аграріїв максимізувати свої доходи шляхом зосередження ресурсів на виробництві високорентабельної рослинницької продукції та зниження інтересу до капіталомісткого, ризикованого виробництва тваринницької продукції.

Суперечності в контурі «економіка-довкілля». Самими гострими екологічними проблемами, що виникли в результаті сучасних особливостей провадження господарської діяльності в аграрній сфері економіки, є ерозія ґрунтів та втрата їх родючості.

Вітрова та водна ерозія земель сільськогосподарського призначення стали наслідком:

- надмірної розораності (схилів пагорбів, долин природних та штучних водойм, сінокосів, пасовищ, скорочення площ багаторічних насаджень та посівів багаторічних трав тощо). Україна має найвищий відсоток розораності земель у світі, що, за даними Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО), становить 53,9%. Показник розораності сільськогосподарських угідь при цьому – 78,2% [28];

- скорочення площ насаджень лісів та лісозахисних смуг;

- скорочення площ ґрунтозахисних (кормових) сівозмін.

Втрата родючості стала результатом хижацького визискування земельних ресурсів. Від'ємний баланс поживних речовин у ґрунті зумовлено винесенням їх із урожаєм, що не компенсується внесенням необхідної кількості мінеральних і органічних добрив. За даними Державної установи «Інститут охорони ґрунтів України», у середньому за 2011-2015 роки сформувався від'ємний баланс поживних речовин, який становить мінус 79,4 кг/га, або мінус 1486,2 тис. тон:

- надходження азоту становить 75,8 кг/га, витрати – 99 кг/га, нестача – 23 кг/га, інтенсивність балансу становить 76,6%, коли азот повинен повертатися в межах 100%. Середній показник балансу азоту становив мінус 23 кг/га, або мінус 419,7 тис. т;

- надходження фосфору становить 16,8 кг/га, витрати – 35,4 кг/га, нестача – 18,4 кг/га, інтенсивність балансу становить 47,5%. Для поліпшення поживного режиму повернення фосфору повинно бути в межах 150–200%. Середній показник балансу фосфору становив мінус 18,4 кг/га, або мінус 359,2 тис. тон;

- надходження калію становить 23,8 кг/га, витрачено – 61,4 кг/га, нестача – 38 кг/га, інтенсивність балансу – 38,8%, що не відповідає рекомендованим 110–120%. Середній показник балансу калію склав мінус 38 кг/га, або мінус 707,2 тис. тон [29, с. 103-104].

Для виконання умов екологічної сталості аграрного виробництва необхідно забезпечити дотримання норм чинного законодавства у частині збереження та захисту довкілля. Наприклад, поширеним порушенням Земельного кодексу є ігнорування вимог Статті 60 (Розділ II ЗЕМЛІ УКРАЇНИ, Глава 12 Землі водного фонду), в якій унормовано ширину прибережних смуг природних та штучних водойм:

а) для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менш як 3 гектари – 25 метрів;

б) для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 гектари – 50 метрів;

в) для великих річок, водосховищ на них та озер – 100 метрів.

При крутизні схилів більше трьох градусів мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється [30].

Масовим є також порушення вимог Статті 96 (Розділі III ПРАВА НА ЗЕМЛЮ, Глава 15 Право користування землею), яка зобов'язує землекористувачів підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі, а також своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом [30].

Поза всяким сумнівом – необхідність збереження нинішніх темпів економічного зростання в аграрному секторі економіки не є хорошим аргументом для виправдання порушення фундаментальних принципів екологоощадної експлуатації природних ресурсів, насамперед землі. Адже за умов збереження нинішніх підходів до землеробства кумулятивне накопичення негативних чинників в майбутньому обов'язково обернеться різким падінням урожайності та перетворенням сільського господарства на депресивну галузь виробництва. Проте й проведення комплексних заходів на рівні місцевої та центральної влади, спрямованих на упорядкування землекористування та приведення його до норм чинного земельного законодавства, в короткостроковому періоді спричинить скорочення доходності аграрного виробництва, зменшення інвестицій, падіння випуску сільськогосподарської продукції та посилення дефіциту продовольства на внутрішньому ринку, що за нинішніх обставин ще більше загострить проблему продовольчої небезпеки.

Суперечності в контурі «соціум-довкілля».

Відновлення та розвиток соціальної інфраструктури сільських територій, доведення побутових умов сільських жителів до рівня, що за кількісними та якісними характеристиками не поступаються аналогічним у міських поселеннях тощо, спричинить посилення антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище. Наприклад, підвищення рівня централізованого водопостачання зумовить зростання обсягів використання води, а збільшення кількості таких побутових агрегатів, як посудомийні та пральні машини зумовить суттєве зростання об'єму стічних вод із підвищеним вмістом фосфатів. Покращення умов проживання сільських жителів у частині обладнання житла сучасними опалювальними агрегатами, збільшення кількості закладів та установ сільської соціальної інфраструктури, зростання частки вулиць із освітленням та ін. зумовить зростання енергоспоживання.

В українській економіці має місце рецесія, зумовлена російською військовою агресією. Її негативними соціально-економічними наслідками є зростання безробіття, інфляція, знецінення заощаджень та падіння доходів домогосподарств, збільшення кількості незаможних громадян та поширення бідності. Невід'ємною рисою бідності є тимчасове або хронічне недоїдання – голод. За таких обставин внутрішній ринок потребує надходження великої кількості відносно недорогої продовольчої продукції. Задоволення такої потреби можливе лише за рахунок використання традиційних агротехнологій. Останні характеризуються надмірним антропогенним навантаженням на навколишнє природне середовище та не дозволяють забезпечити екологічну сталість аграрного виробництва.

Навіть короткий і достатньо поверхневий огляд існуючих економічних, соціальних та екологічних проблем аграрного виробництва України вказує на неможливість забезпечення одночасного його переходу на принципи сталого розвитку за всіма складовими. Тим більше в умовах економічної кризи, спричиненої зовнішньою військовою агресією. За таких обставин ми змушені говорити про пріоритетність у проведенні тих чи інших заходів, спрямованих на практичну реалізацію концепції сталого розвитку в аграрному секторі економіки України, що

Таблиця 3. Пріоритетність у проведенні заходів, спрямованих на практичну реалізацію концепції сталого розвитку в аграрному секторі економіки України, що залежить від стану національної економіки*

Стан економіки	Складава сталого розвитку									
	Економічна			Соціальна			Екологічна			
	Збільшення випуску аграрної продукції за незмінності чинних підходів	Збільшення випуску аграрної продукції за рахунок впровадження індустріальних технологій виробництва в усіх галузях сільського господарства	Перехід до виробництва аграрної продукції на основі ресурсощадних технологій	Стійкий розвиток сільських територій	Забезпечення продовольчої безпеки	Скорочення розораності земель	Посилення державного контролю за збереженням родючості земель сільськогосподарського призначення	Посилення державного контролю за раціональним використанням водних ресурсів	Захист біологічного різноманіття	Посилення державного контролю за використанням хімічних засобів
Криза	+				+				+	
Депресія	+				+				+	
Пожавлення		+			+		+	+	+	+
Піднесення			+	+	+	+	+	+	+	+

*Примітка: власна розробка авторів

Висновки та перспективи подальших розвідок

На основі проведеного було зроблено такі висновки: 1) одним із найбільш актуальних та складних для переходу на принципи сталого розвитку є такий перехід в аграрному секторі економіки. Це продиктовано тим, що жодна інша галузь суспільного виробництва не залежить такою мірою від умов навколишнього середовища, як сільське господарство;

2) під економічною сталістю аграрного виробництва слід розуміти процес стабільного зростання випуску аграрної продукції – сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки. Цього можна досягти лише розширенням ринків збуту. Безальтернативною умовою збільшення сегменту українських виробників на глобальному ринку є постійне підвищення продуктивності праці за рахунок впровадження техніко-технологічних інновацій у процес виробництва;

3) під соціальною сталістю аграрного виробництва слід розуміти стійкий розвиток сільських територій та забезпечення надійного фізичного доступу до продовольства для громадян країни. Під стійким розвитком сільських територій України слід розуміти припинення депопуляції, збереження мережі сільських населених пунктів, відновлення їх соціальної інфраструктури, забезпечення побутовими зручностями, що за кількісними та якісними характеристиками не поступаються аналогічним у міських поселеннях тощо;

4) під екологічною сталістю аграрного виробництва слід розуміти таке використання природних ресурсів, насамперед землі, яке б дозволяло задовольняти потреби нинішнього покоління у безпечному якісному продовольстві та забезпечувало прибутковість господарської діяльності без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти аналогічні потреби;

5) в українській економіці має місце рецесія, зумовлена російською військовою агресією. За таких обставин неможливо забезпечити перехід аграрного виробництва на принципи сталого розвитку одночасно за всіма складовими – економічною, соціальною, екологічною. Доцільно застосувати підхід, згідно з яким у проведенні тих чи інших заходів, спрямованих на практичну реалізацію концепції сталого розвитку, буде мати місце пріоритетність, що залежить від стану національної економіки.

Список літератури

1. Poverty headcount ratio at \$2.15 a day (2017 PPP) (% of population). URL: <https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SI.POV.DDAY?downloadformat=excel>

залежить від стану національної економіки. На нашу думку, таку пріоритетність можна зобразити схематично, прив'язавши ті чи інші заходи до фаз економічного циклу.

У наших пропозиціях поняття «фаза економічного циклу» ми замінили на «стан економіки», оскільки війна, що спричинила економічну кризу в Україні, не відноситься до економічних чинників циклічності суспільного виробництва (табл. 3).

2. GDP per capita (constant 2015 US\$). URL: <https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?downloadformat=excel>
3. CO2 emissions (kt). URL: <https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/EN.ATM.CO2E.KT?downloadformat=excel>
4. Elliott J. A. *An Introduction to Sustainable Development: Fourth edition*. Abingdon: Routledge, 2013. 384 p.
5. Klarin T. The Concept of Sustainable Development: From its Beginning to the Contemporary Issues. *Zagreb International Review of Economics and Business*. 2018. № 21(1). P. 67-94. DOI:10.2478/zireb-2018-0005
6. Allen S., de Brauw A. Nutrition sensitive value chains: Theory, progress, and open questions. *Global Food Security*. 2018. № 16. 22-28. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2017.07.002>
7. Mausch K., Hall A., Hambloch C. Colliding paradigms and trade-offs: Agri-food systems and value chain interventions. *Global Food Security*. 2020. № 26: 100439 <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100439>
8. Farmery A.K., Brewer T.D., Farrell P., Kottage H., Reeve E., Thow A.M., Andrew N.L. Conceptualising value chain research to integrate multiple food system elements. *Global Food Security*. 2021. № 28: 100500 <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100500>
9. Sakalasoorya N. Conceptual Analysis of Sustainability and Sustainable Development. *Open Journal of Social Sciences*. 2021. Vol.9. №.3. P. 396-414. DOI: 10.4236/jss.2021.93026
10. Kulkarni V., Aggarwal A. A Theoretical Review of whether Corporate Social Responsibility (CSR) Complement Sustainable Development Goals (SDGs) Needs. *Theoretical Economics Letters*. 2022. Vol. 12. № 2. P. 575-600. DOI: 10.4236/tel.2022.122033
11. Хаустова В.Є., Омаров Ш.А. Концепція сталого розвитку як парадигма розвитку суспільства. *Проблеми економіки*. 2018. № 1(35). С. 265-273.
12. Латишева О.В., Ровенська В.В. Сталий розвиток України та країн пострадянського простору: екологічні та соціальні індикатори. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Випуск 4(15). С. 190-199. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2019-4-33>
13. Молдаван Л.В. Конфліктність у взаємодії економіки і природи та роль агроекології як важливого способу її упередження. *Економіка України*. 2021. № 2. С. 75-90. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.075>
14. Сталий розвиток старопромислових регіонів України: інноваційний вимір: колективна монографія / за ред. Омеляненка В. А. Суми: Тритерія, 2021. 298 с.
15. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Забезпечення продовольчої безпеки України: повоєнний контекст. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 21-42. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.021>
16. Міністерство економіки України. *Темпи падіння ВВП стовільнюються - статистика Держстату і Мінекономіки*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/tempy-padinnia-vvp-spovilniuiutsia-statystyka-derzhstatu-i-minekonomiky>
17. В Україні відбувся Міжнародний форум сталого розвитку. *Mind*. 12 жовтня 2022, 09:10. URL: <https://mind.ua/news/20248083-v-ukrayini-vidbuvsya-mizhnarodnij-forum-stalogo-rozvitku>
18. Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» №722/2019 від 30.09.2019р. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 188.
19. Сталий розвиток. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток
20. Unemployment rate in Spain in the fourth quarter of 2021, by autonomous community. URL: <https://www.statista.com/statistics/1122856/forecast-of-the-rate-of-unemployment-by-community-autonomous-spain/>
21. Unemployment rate in Italy from the 2nd quarter to the 4th quarter of 2020, by region. URL: <https://www.statista.com/statistics/778264/unemployment-rate-in-italy-by-region/>
22. Мовою фактів: аграрний сектор. URL: <https://www.usaid.gov/node/453071>
23. Збірник «Статистичний щорічник України»/ URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf; http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm
24. Лагодієнко В.В., Довгаль О.В. Теоретико-методологічні підходи дослідження сільських територій. *Економіка і фінанси*. 2018. Випуск 13. С. 50-61.
25. Мудрак Р.П. Соціальна інфраструктура сільських територій. *Вісник Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького*. 2019. Випуск 1. Серія: Економічні науки. С. 11-19. 10.31651/2076-5843-2019-1-11-19
26. Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate). URL: <https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?downloadformat=excel>
27. Mudrak R., Nyzhnyk I., Lagodiienko V., Lagodiienko N. Impact of seasonal production on the dynamics of prices for meat and dairy products in Ukraine. *TEM Journal*. 2019. Vol.8. No.4. P. 1159-1168. 10.18421/TEM84-08
28. Рівень розораності території України перевищив 50%. *Superagronom.com*. 4 січня 2022, 12:30. URL: <https://superagronom.com/news/14694-riven-rozoranosti-teritoriyi-ukrayini-perevischiv-50>
29. Періодична доповідь «Про стан ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення України» / за ред. Яцука І.П. К.: «Вік принт», 2020. 208с.
30. Земельний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

References

1. World Bank (2022). Poverty headcount ratio at \$2.15 a day (2017 PPP) (% of population). Available at: <https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SI.POV.DDAY?downloadformat=excel>
2. World Bank (2022). GDP per capita (constant 2015 US\$). Available at: <https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?downloadformat=excel>
3. World Bank (2022). CO2 emissions (kt). Available at: <https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/EN.ATM.CO2E.KT?downloadformat=excel>
4. Elliott, J. A. (2013). *An Introduction to Sustainable Development: Fourth edition*. Abingdon: Routledge.

5. Klarin, T. (2018). The Concept of Sustainable Development: From its Beginning to the Contemporary Issues. *Zagreb International Review of Economics and Business*, no. 21(1), pp. 67-94. DOI:10.2478/zireb-2018-0005.
6. Allen, S., de Brauw, A. (2018). Nutrition sensitive value chains: Theory, progress, and open questions. *Global Food Security*, no. 16, pp. 22-28. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2017.07.002>.
7. Mausch, K., Hall, A., Hambloch, C. (2020). Colliding paradigms and trade-offs: Agri-food systems and value chain interventions. *Global Food Security*, 26: 100439. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100439>.
8. Farmery, A.K., Brewer, T.D., Farrell, P., Kottage, H., Reeve, E., Thow, A.M., Andrew, N.L. (2021). Conceptualising value chain research to integrate multiple food system elements. *Global Food Security*, 28: 100500. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100500>.
9. Sakalasoorya, N. (2021). Conceptual Analysis of Sustainability and Sustainable Development. *Open Journal of Social Sciences*, no. 9(3), pp. 396-414. DOI: 10.4236/jss.2021.93026.
10. Kulkarni, V., Aggarwal, A. A. (2022). Theoretical Review of whether Corporate Social Responsibility (CSR) Complement Sustainable Development Goals (SDGs) Needs. *Theoretical Economics Letters*. no. 12(2), pp. 575-600. DOI: 10.4236/tel.2022.122033.
11. Khaustova, V. Ye., Omarov, S. A.-O. (2018). The Concept of Sustainable Development as a Paradigm of Development of Society. *Problemy ekonomiky*, no. 1(35), pp. 265-273.
12. Latysheva, O., Rovenskaya, V. (2019). Sustainable development of Ukraine and countries of post-space: ecological and social indicators. *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*. no. 4(15), pp. 190-199. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2019-4-33>.
13. Moldavan, L. (2021). Conflict in the interaction of economy and nature and the role of agroecology as an important way to prevent it. *Ekonomika Ukrainy*, no. 2, pp. 75-90. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.075>.
14. Omelianenko, V. (ed.) (2021). *Stalyj rozvytok staropromyslovykh rehioniv Ukrainy: innovatsijnyj vymir: kolektyvna monohrafiia*. [Sustainable development of old industrial regions of Ukraine: innovative dimension]. Trytoriia. Sumy. Ukraine.
15. Shubravska, O., Prokopenko, K. (2022). Ensuring food security of Ukraine: post-war context. *Ekonomika Ukrainy*, no. 7, pp. 21-42. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.021>.
16. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. Tempy padinnia VVP spovil'niuit'sia - statystyka Derzhstatu i Minekonomiky. [Cabinet of Ministers of Ukraine (2022). The pace of GDP decline is slowing down - statistics of the State Statistics Service and the Ministry of Economy]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/tempy-padinnia-vvp-spovilniuitsia-statystyka-derzhstatu-i-minekonomiky>.
17. V Ukraini vidbuvsia Mizhnarodnyj forum staloho rozvytku. Mind. 12 zhovtnia 2022, 09:10. Mind.ua (2022). [The International Sustainable Development Forum was held in Ukraine, 12 October]. Available at: <https://mind.ua/news/20248083-v-ukrayini-vidbuvsya-mizhnarodnij-forum-stalogo-rozvytku>.
18. Administration of the President of Ukraine (2019). Decree of the President of Ukraine «About the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030» from September 30 no №722/2019. *Uriadovyi kurier*, no. 188.
19. Wikipedia (2022). Sustainable Development. Available at https://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток.
20. Statista (2022). Unemployment rate in Spain in the fourth quarter of 2021, by autonomous community. Available at <https://www.statista.com/statistics/1122856/forecast-of-the-rate-of-unemployment-by-community-autonomous-spain/>.
21. Statista (2022). Unemployment rate in Italy from the 2nd quarter to the 4th quarter of 2020, by region. Available at: <https://www.statista.com/statistics/778264/unemployment-rate-in-italy-by-region/>.
22. USAID (2022). In the language of facts: the agricultural sector. Available at: <https://www.usaid.gov/node/453071>
23. State statistics service of Ukraine (2022). Zbirnyk «Statystychnyj schorichnyk Ukrainy» [Publication «Statistical Yearbook of Ukraine»]. Available at: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm
24. Lagodiienko, V., Dovgal, O. (2018). Theoretical and methodological approaches to the study of rural areas. *Ekonomika i finansy*, 13: 50-61 (in Ukrainian).
25. Mudrak, R. (2019). The social infrastructure of rural territories. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University*, no. 1, pp. 11-19. DOI: 10.31651/2076-5843-2019-1-11-19.
26. World Bank (2022). Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate). Available at: <https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?downloadformat=excel>.
27. Mudrak, R., Nyzhnyk, I., Lagodiienko, V., Lagodiienko, N. (2019). Impact of seasonal production on the dynamics of prices for meat and dairy products in Ukraine. *TEM Journal*, no. 8(4), pp. DOI: 1159-1168. 10.18421/TEM84-08.
28. Superagronom.com (2022). The level of plowing of the territory of Ukraine exceeded 50%, January 4. Available at: <https://superagronom.com/news/14694-riven-rozoranosti-teritoriyi-ukrayini-perevischiv-50>.
29. Yatsuk, I.P. (Eds.). (2020). Periodic report «On the condition of soils on agricultural lands of Ukraine». Kyiv: «Vic Print».
30. Verkhovna Rada of Ukraine (2002). Zemel'nyj kodeks Ukrainy. [Land Code of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2022 р.